

"שמו של הספר... מכריז על הכוונה לתאר מכלול, לבחון את הכללי לטעון שכמעט הכל כמעט כל עבודות האדריכלות ועבודות הבניה שנעשו בשני העשורים הראשונים למדינה מ"שיכוני הרכבת ו"בתי העם" ביישובי אינסטנט פריפריאליים ועד "בתי הלוקסוס" ו"היכלות התרבות" בערים הגדולות - אינו אלא ייצוגיה של אותה הגמוניה סוציאל-ריאליסטית, שהצליחה להכתיב משטר טעם, להפעיל מנגנון יעיל של תרבות מתוכננת לייצר פני שטח חדשים ארשת חדשה, טיפוסיות חדשה, ישראלית..." (ע"מ 26)

שנות החמישים והשישים היו לשנים קריטיות בבניית האומה, בהיבטים הטריטוריאליים והדמוגרפיים. הספר "הפרויקט הישראלי" מתעד מסע מרתק של בנית הארץ בניסיון לפענח את קוד הזהות הישראלית, כפי שזו התגבשה בשני העשורים הראשונים, שלאחר הקמת המדינה. במאמץ ההתיישבותי אדיר ממדים, הוגדר הספר הישראלי החדש, הן בהרחבת ההתיישבות החקלאית והן בהקמת עיירות פיתוח רבות. בשנים אלו הוקמה השדרה העירונית והדמוגרפית של הארץ והוגדרו גבולות האישות הישראלית החדשה באזור. היקף מפעל הבניה הישראלי היה שאפתני ביחס לגודל האוכלוסייה בארץ באותם הימים והוא נוהל כמבצע לאומי ראשון במעלה.

מפעל ההתיישבות והעיור הישראלי התנהל על פי תכנית אב כוללת שחברה על ידי האדריכל אריה שרון, לפיזור אוכלוסין ובמרכזה הקמת כ-430 ישובים חדשים. תכנית זו חסרת תקדים בהקפה מומשה באופן מעורר השתאות תוך התגייסות טוטלית למען הפרויקט הלאומי של בניית הארץ ובניית האומה. המשאבים שהושקעו הן ברמה ההנדסית והן ברמה הארגונית ראויים להערכה רבה במיוחד בצל התקציבים המוגבלים שעמדו לרשותם ולוחות הזמנים הקצרים להם הם נדרשו. הספר "הפרויקט הישראלי" פורס מסכת סדורה של מושגים ונושאים המרכיבים את התופעה הייחודית של מפעל הבניה בארץ בין השנים 73-48 עם דגש מיוחד על שני העשורים הראשונים עד למלחמת ששת הימים, שלאחריה השתנתה לחלוטין תפיסת הגבול והספר בישראל ואיתה הפריסה המרחבית של המדינה. הספר "הפרויקט הישראלי" מביא לראשונה קומפילציה מקיפה וקוהרנטית של ההתרחשות העצומה של אותה בנית התשתית הפיזית של המדינה בערים המרכזיות ובעיירות הפיתוח, בהתיישבות העובדת ובמגזר הפרטי. המגוון העשיר וההיקף העצום של בניינים ופרויקטים הכלולים בו, מעידים על אירוע לאומי מאורגן ומתוזמן היטב, אירוע המבקש לקבוע בהחלטיות את הנוכחות הישראלית ואת זהותה הלאומית. הספר "הפרויקט הישראלי" מציג את הקנון הישראלי ומניח תשתית עובדתית, חסרת תקדים בהיקפה, אך נטולת טיעון מרכזי על פי דברי המחבר, צבי אפרת. התצלומים והשרטוטים המובאים בספר, מעלים געגועים לימי בראשית, לימים של התחלה, של תמימות, של הרתמות למימוש אוטופיה של ממש. המכתבים והפרוטוקולים הממשלתיים של התקופה המצורפים לספר, משרטטים במילים את החזון - אחידות המחשבתית והמסירות למען מימוש הרעיון הקולקטיבי והלאומי. אפשר לומר באופן ציורי, שעוצמת ההתלהבות והכמיהה לבניית הארץ האירה את אפרוריות הבטון בצבעוניות רעננה באור השמש הארצישראלית.

הבחירה הבלתי מסויגת בסגנון "הבין לאומי" כפרוגרמה בלעדית להגדרת הזהות האורבאנית של ישראל נעשתה במכוון והיא חורגת מהשיקול הכלכלי הנדסי, גרידא. בחירה זו, מעלה את הפרדוקס הבולט ברטוריקה הציונית. מחד, התנועה הציונית טענה שלעם ישראל זכות היסטורית על ארץ ישראל מתוקף ההבטחה האלוהית וכמקום לידתו של העם, כאן בארץ התנ"ך. ומאידך, פעלה למחיקת כל סממן של טענה לריבונות אחרת על הארץ, גם במחיר של התעלמות מערכי נוף וטבע ארצישראליים, תנ"כיים ומנופים אורבאניים אחרים, אשר היו עלולים לפגוע בטענתה הבסיסית, לבעלות הלגיטימית והבלעדית על הארץ, גם אם אלו נשאו ניחוח ארכאי, תנ"כי.

הפרדוקס של מפעל ההתיישבות הישראלי מתבטא בכך שבאופן הצהרתי הוא שימר וקידש את הקשר הלוגי בין מדינת היהודים לבין ארץ התנ"ך (לדוגמה, חידון התנ"ך המסורתי ביום העצמאות כטקס ממלכתי) ובה בעת אימץ מקורות השראה זרים לגיבוש זהותו האורבאנית, את המודרניזם האירופי. הישראלים הראשונים, חלמו ולמדו תנ"ך ובנו בלוקים של מגורים, התגעגעו לנביאים ישעיהו וירמיהו ובנו את אופקים ושדרות. לאחר קום המדינה, ננטשו האסכולות אשר חיפשו נתיבים חדשים לנופים ולמסורות בארץ ישראל, לטובת שרטוט אופק חדש, המתעלם מתפיסות אדריכליות ומסגנונות בניה כדוגמת האקליקטיזם המזרחי של ברנולד, מגידוביץ ואחרים. אותם אדריכלים אשר התפתחו כאן וליוו את הבניה בארץ מראשית ההתיישבות בה ובכלל זה, הקמת אחוזת בית - לימים תל אביב. השאלה האם נכון לבנות את המזרח החדש דרך המזרח הקיים או דרך המערב המתעורר הוכרעה לטובת המערב החדש, המודרניסטי והבין לאומי.

הממסד הישראלי אימץ את עקרונות המודרניזם בדבר שחרור מנטל העבר, המונומנטאלי, הקישוטי והמעמדי והפעיל את מערבלי הבטון לכסות את הארץ באורבניזם חדש, באדריכלות חדשה ובמגורים, נכון לומר בפתרונות דיור. שקט, כאן בונים את הזהות הישראלית החדשה.

בשנות החמישים והשישים ניבנו עיירות רבות כמו: אשדוד, מעלות, קריית-שמונה ואופקים. וכן הורחבו ערים קיימות כמו עפולה, באר-שבע וחיפה. באותן תפיסות אורבאניות ובאותן תפיסות אדריכליות. כך, נוצרה סביבת המגורים הישראלית הטיפוסית: אחידה ודלה בחזותה, תועלתנית ובלתי נדיבה לדייריה. אדריכלות בירוקרטית, מנוכרת ומשמימה, שלדייר בה לא היה כל מעמד בגיבושה.

השיכון הישראלי הפך עד מהרה לדגל, לסימון ריבונות על טריטוריה ולאייקון של הזהות האורבאנית הישראלית. עיירות רבות הוקמו לביסוס גבולות המדינה ומשרד השיכון היה למשרד ביטחון ב', לאמור, הצבא מגן על גבולות המדינה החדשה ומשרד השיכון בונה אותם, בשכונות ושיכונים.

מקריאת מסמכים רשמיים וטקסטים ספרותיים של התקופה, עולה כי החברה הישראלית האירה באור מיוחד את בניית הארץ ושוותה לה תחושה של, כמעט, מעשה פולחן ולא רק פעולה הנדסית שגרתית של בניה. כך, כל יציקת בטון מימשה את הכמיהה לחזרה לציון, וכל חפירת יסודות הייתה לדקלום של הצהרת העצמאות של מדינת היהודים.

בהקשר לכך אפשר לצטט קטע מ"שיר בוקר" של נתן אלתרמן: **"אנו ניטע לך ונבנה לך**

אנו ניפה אותך מאוד

נלבישך שלמת בטון ומלט

ונפרוש לך מרבדי גנים"

פועלי הבניין, שכיום רובם עובדים זרים ופולסטינאיים מובטלים. היו אז, גיבורי השעה, גואלי האדמה, מבשרי החזון. יעידו על כך מילות הפזמון "שיר פועלי הבניין" שבו מתואר פועל הבניין העברי כגבר צעיר וחסון, מושא להערצת העלמות הצעירות העוברות מתחת לפיגומים.

גלויות הברכה המסורתיות לשנה החדשה נשאו לעתים קרובות את הסיסמא: "שנת שלום ושנת בנייה". לאמור, הבנייה והביטחון כרוכים זו בזו. מעשה הבנייה קיפל בתוכו גם מרכיב של ביטחון, מרכיב של ביצור הנוכחות הישראלית החדשה במרחבי הארץ. השיכון והטנק היו שחקנים ראשיים בתקומת עם ישראל בארצו ואף מעבר לכך, במקרים רבים, הבנייה הצטיירה כמרכיב חיוני בהגדת קווי המתאר של השלום העתידי עם שכנו.

על פי כוונת מחבר הספר, לא נכללה הערכה או ביקורת על מפעל הבניה הישראלי ומהצגת הדברים עולה תמונה אמפטית ונלהבת מגודל המפעל ומיעילות הקמתו. אף שברור לכל, שתוצאות הפרויקט הישראלי, לפחות בכל הקשור לתחום המגורים נחל כשלון חרוץ והמילה "שיכון" הפכה שם נרדף לסביבת מגורים נחותה. בתחום האורבאני גם התוכניות הפשטניות של המודרניזם הדוגמאטי, הניבו לרוב תוצאות קשות של ניכור והזנחה, של רבעים חשוכים הנגועים פשע ועוני, לעתים גם במרכזי הערים.

למרות זאת לא ניתן להתעלם מהעובדה שעוצמתו של מפעל הבניה וההתיישבות היה ונישאר מסד איתן בהגדרת הזהות האדריכלית הישראלית. במיוחד, בבניה האיכותית של מוסדות הציבור לסוגיהם ובכלל זה מבני חינוך, תרבות ואקדמיה ומבני שלטון וממשל. זוהי המורשת הישראלית החדשה כפי שהתגבשה כאן ונקבעה בתודעה הבין לאומית.

"אדריכלים ישראליים השתתפו בתכנון מוסדות השלטון של המדינות החדשות - סמלי הזדהות שמטרתם לאחד במסגרת אתוס לאומי חדש את שלל הקבוצות האתניות, שהתקבצו על ידי השליטים הקולוניאליים היוצאים בגבולות שרירותיים." (ע"מ 612)

יכולת התכנון והביצוע יוצאת הדופן של מפעל הבניה הישראלי והיצירתיות האדריכלית הבולטת שהוצגה בחלק ניכר מבנייני הציבור והממשל, יצרו לה מוניטין בין לאומי ועד מהרה הפך לענף יצוא מכובד למדינות מתפתחות אחרות, בעיקר באפריקה. מדינות צעירות, כמו ישראל, ביקשו לנסח אף הן זהות לאומית חדשה, מתקדמת, טכנולוגית ואפשר להוסיף גם בין-לאומית. אדריכלים כמו, זלמן עינב, דן איתן וטומי לייטסדורף, נשאו את הבשורה של האדריכלות הישראלית והבין-לאומית כפרוגראמה בדוקה לבניית עולם חדש, עולם של חופש, דמוקרטיה ושגשוג. ההעזה ותחושת מרחב הפעולה הבלתי מוגבל, שאפיינו את התקופה, יצרו דמוי חיובי וממגנט להווייה הישראלית הנרקמת כאן - בקצה המזרחי של אגן הים התיכון.

אפשר לראות בעשייה הבין לאומית טריה זו, שחברת סולל בונה לצד יזמים פרטיים היו מהמובילים בה, ראשיתה של גלובליזציה אזורת, מוגבלת בהיקפה, אך בה בעת, ניסיון ישראלי לשווק רעיון אדריכלי-הנדסי ואולי פרוגראמה תרבותית סדורה בקרב עמים אחרים. ישראל יזמה מהלך השמור בדרך כלל לחברת המדינות הותיקות והמבוססות. ויש בכך להעיד על עוצמת החזון והביטחון אשר נרכשו בתכנון וביצוע מפעל ההתיישבות בארץ.

מפרסומים בעיתונות המקצועית בעולם מאותם השנים והמצוטטים בחלקם בספר, עולה תמונה של ישראל כחברה מודרנית פתוחה דינאמית, המבקשת לחבור לזירה הבין לאומית, הגלובלית ולהימנות בין חבריה הבכירים-ישראל המבקשת לפרוס גשר בין המזרח לבין המערב.

ישראל מאז היווסדה הייתה, מקום מפגש של קהילות, שפות, מנהגים ותפיסות עולם שונות ומגוונות שייחד אותם הרצון ליצור חברה חדשה בארץ ישנה. ההווייה הרב תרבותית מתקיימת בישראל מאז הקמתה מהווה דוגמה חיה למפגש גלובלי בזעיר אנפין, היכול לשמש מעבדה לבחינת הצלחת השיח הרב תרבותי ולמגבלות הפלורליזם המקופל בתוכו.

בעידן גלובליזציה, בה הטכנולוגיה משתנה בהתמדה וההגירה הרב תרבותית מבקיעה כל חומה של מסורת או מעוז של סגירות תרבותית, פתיחות וגמישות הם ערובה לחיוניות תרבותית. מסורת אדריכלית אינה צרור ארוז וחתום כי אם מרחב פתוח וזמין לקליטת רעיונות עדכניים והשפעות זרות. וכך, גם המורשת האדריכלית מתגבשת ומתפתחת מתוך איסוף החומרים והמשקעים הנשמרים בזיכרון, הקולקטיבי של החברה בה היא מתקיימת. בארץ השיכון כמו התריסול, המרפסת שנעלמה ושבה, דוד השמש והאנטנה שהתחלפה לצלחת, קומת העמודים שהייתה ונסגרה, מגדל המגורים ופרויקט "בנה בתך" כולם הגיעו לכאן, התאזרחו ורשמו תגים בזהותנו התרבותית.

השיעור שעולה מלימוד קורות מפעל הבנייה הישראלי וכפי שהוא משתקף בפריסתו הרחבה בספר "הפרויקט הישראלי" הוא שנטישת ערכים ומוסכמות תרבותיים קיימים לטובת ניסוח פרוגרמה פוליטית או תרבותית אחרת יתכן רק ובתוך אפירה של לכידות רעיונית נטולת התנגדות פנימית והתגייסות מוחלטת לרעיון. ניתוק אבולוציוני ממסורת מקומית, תוך ויתור על נכסים תרבותיים וחברתיים קיימים, יתכן, רק במצב של שבר עמוק, של שנוי מציאות או של כאוס בסדר הקיים ואומנם כך היה מצב בארץ עם הקמת המדינה. עם ישראל אשר חלם, על תקומת ציון, על קבוץ גלויות ועל נופי ארץ התנ"ך נולד מחדש בתוך ההווה המודרניסטית של המאה ה-20 וקבע בה את דמותו החדשה.

דוד קנפו, אדריכל